

Верховний
Суд

Недійсність правочинів і публічна сфера

Василь Крат,
суддя Верховного Суду,
кандидат юридичних наук, доцент

22 квітня 2026 року

Для чого недійсність правочину?

Постанова ОП КЦС ВС від 05.09.2019 у справі № 638/2304/17

Недійсність договору як приватно-правова категорія, покликана не допускати або присікати порушення цивільних прав та інтересів або ж їх відновлювати.

По своїй суті ініціювання спору про недійсність договору не для захисту цивільних прав та інтересів є недопустимим. Завданням цивільного судочинства є саме ефективний захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів.

Для чого недійсність правочину?

Постанова ОП КЦС ВС від 05.09.2019 у справі № 638/2304/17

Такий захист можливий за умови, що права, свободи чи інтереси власне порушені, а учасники цивільного обороту використовують цивільне судочинство для такого захисту.

Приватно-правовий інструментарій (зокрема, ініціювання спору про недійсність договору не для захисту цивільних прав та інтересів) не повинен використовуватися учасниками цивільного обороту для невиконання публічних обов'язків, звільнення майна з під арешту в публічних відносинах або створення преюдиційного рішення суду для публічних відносин.

Для чого недійсність правочину?

Постанова ОП КЦС ВС від 05.09.2019 у справі № 638/2304/17

У разі використання приватно-правового інструментарію не для захисту цивільних прав та інтересів, а **для невиконання публічних обов'язків, звільнення майна з під арешту в публічних відносинах або створення преюдиційного рішення суду для публічних відносин**, судові рішення стосується прав, інтересів та (або) обов'язків відповідного державного органу, покликаного захищати інтереси держави у відповідних відносинах.

Для чого удаваність правочину?

Постанова КЦС ВС від 01.02.2023 у справі № 711/5843/20

З урахуванням принципу розумності, очевидно, що позов про визнання правочину удаваним є приватно-правовою конструкцією, спрямованою на захист приватних (цивільних) прав та інтересів.

Цивільний суд за позовом про визнання правочину удаваним захищає приватні (цивільні) права (інтереси) позивача, які порушені, невизнані або оспорені відповідачем.

Для чого удаваність правочину?

Постанова КЦС ВС від 01.02.2023 у справі № 711/5843/20

Приватно-правовий інструментарій (зокрема, ініціювання позову про визнання правочину удаваним не для захисту приватних (цивільних) прав та інтересів) не повинен використовуватися учасниками цивільного обороту всупереч його призначенню (зокрема, для унеможливлення застосування до сторони чи сторін відповідного правочину Закону України «Про запобігання корупції»).

При цьому, у разі використання приватно-правового інструментарію (зокрема, ініціювання позову про визнання правочину удаваним не для захисту цивільних прав та інтересів) не для захисту приватних (цивільних) прав та інтересів, а для унеможливлення застосування до сторони чи сторін відповідного правочину Закону України «Про запобігання корупції», то відсутні порушені, невизнані або оспорені відповідачем приватні (цивільні) права (інтереси) позивача.

Визнання необґрунтованими активів & визнання правочину недійсним
Постанова КЦС ВС від 04.10.2023 у справі № 991/2396/22

Законодавець не здійснює конструювання правового режиму необґрунтованих активів через використання конструкції недійсності.

З урахуванням сутності та призначення конструкції недійсності правочину очевидно, що вона не розрахована на її використання при визнанні необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, оскільки в цьому разі достатньо спростувати презумпцію правомірності набуття права власності (частина друга статті 328 ЦК України).

Договір позики і необґрунтовані активи

Постанова КЦС ВС від 15.05.2024 у справі № 991/3346/23

Доводи касаційної скарги про те, що суди фактично порушили чинне законодавство щодо позики, яке не передбачає обов'язок позикодавця доводити суду, що у нього були кошти, які він надав у позику, а також про відсутність норми права, на підставі якої суд мав би право перевірити доходи позикодавця щодо особи, яка не уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, не можуть бути підставою для скасування судових рішень у цій справі, оскільки законодавець не здійснює конструювання правового режиму необґрунтованих активів через використання конструкції недійсності. У цьому разі достатньо спростувати презумпцію правомірності набуття права власності.

Відповідач, як особа, уповноважена на виконання функцій держави відповідно до Закону України «Про запобігання корупції», повинен був усвідомлювати ризики набуття у власність автомобіля за відсутності достатніх законних та належним чином підтверджених доходів. Оскільки договір позики не підлягає обов'язковому нотаріальному посвідченню, то одним із доказів законності набуття у власність спірного активу могли бути задекларовані відповідачем відомості про фінансові зобов'язання членів його сім'ї у вигляді позики. Проте всупереч вимогам вказаного Закону ОСОБА_1 не зазначив у декларації інформацію про такий об'єкт декларування.

Договір позики і необґрунтовані активи

Окрема думка судді КЦС ВС від 15.05.2024 у справі № 991/3346/23

Крім того, з матеріалів справи вбачається, що позика між ОСОБА_2 та ОСОБА_5 оформлена договором, складеним у простій письмовій формі з підписами інших осіб, які були присутні при його укладенні.

Висновок суду про неможливість існування такого договору впливає на презумпцію правомірності правочину відповідно до статті 204 ЦК України та спростовує її, а відтак впливає на обсяг прав і обов'язків ОСОБА_5.

Договір позики і вказівка про придбання конкретного майна Постанова КЦС ВС від 10.05.2023 у справі № 215/1191/17

Досить часто учасники цивільного обороту в спорах про поділ майна за допомогою договору позики чи розписки про отримання в позику грошових коштів, в яких вказано, що ці грошові кошти передаються на придбання певного конкретного майна, намагаються спростувати презумпцію спільності майна подружжя (чи жінки та чоловіка, які проживали однією сім'єю, але не перебували у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі).

Касаційний суд зауважує, що використання таким чином договору позики (в якому передбачено, що грошові кошти передаються на придбання певного конкретного майна) очевидно не враховує, що регулююча сила договору стосується його сторін, а тому не може кваліфікуватися як добросовісне та є неприпустимим.

Позов про визнання договору дійсним є способом захисту цивільних прав та інтересів учасників приватних відносин

Постанова ОП КЦС ВС від 04.11.2024 у справі № 449/593/22

Проявом розумності є те, що законодавець не пов'язує можливість визнання дійсним договору із залученням податкового чи іншого органу, який контролює сплату фізичною особою податків, зборів чи інших обов'язкових платежів. **Очевидно, що для контролю сплати фізичною особою податків, зборів чи інших обов'язкових платежів в публічному праві існують відповідні механізми**, які зовсім не пов'язуються із оскарженням в апеляційному порядку та скасуванням судового рішення про визнання дійсним договору.

Цивільний суд за позовом про визнання договору дійсним на підставі частини другої статті 220 ЦК України вирішує цивільний спір, а не визначає, розмір та порядок сплати податків, зборів чи інших обов'язкових платежів.

Недійсність правочину і майбутня конфіскація Постанова КЦС ВС від 13.04.2022 у справі № 757/62043/18-ц

Приватно-правовий інструментарій (зокрема, вчинення договору не для регулювання цивільних відносин та не для встановлення, зміни або припинення цивільних прав та обов'язків) не повинен використовуватися учасниками цивільного обороту для невиконання публічних обов'язків, звільнення майна з під арешту в публічних відносинах або уникнення арешту та/або можливої конфіскації.

Тому правопорядок не може залишати поза реакцією такі дії, які хоч і не порушують конкретних імперативних норм, але є очевидно недобросовісними та зводяться до зловживання правом.

Джерела

Трохи про приватне право в судовій практиці (за матеріалами публікацій в соціальній мережі Facebook за 2021 рік) / Редактор та упорядник В. І. Крат. – Київ, 2021. 234 с. URL: <https://t.me/glossema/2>

Трохи про приватне право в судовій практиці (за матеріалами публікацій в телеграм-каналі «Трохи про приватне право» за 2022 рік) / Автор та редактор В. І. Крат. – Київ, 2022. 444 с. URL: <https://t.me/glossema/727>

Трохи про приватне право в судовій практиці (за матеріалами публікацій в телеграм-каналі «Трохи про приватне право» за 2023 рік) / Автор та редактор В. І. Крат. – Київ, 2023. 662 с. URL: <https://t.me/glossema/1451>

Трохи про приватне право в судовій практиці (за матеріалами публікацій в телеграм-каналі «Трохи про приватне право» за 2024 рік) / Автор та редактор В. І. Крат. – Київ, 2024. 899 с. URL: <https://t.me/glossema/2441>.

Трохи про приватне право в судовій практиці (за матеріалами публікацій в телеграм-каналі «Трохи про приватне право» за 2025 рік) / Автор та редактор В. І. Крат. – Київ, 2025. 704 с. URL: <https://t.me/glossema/3223>.

Верховний
Суд

Трохи про приватне право:
<https://t.me/glossema>

Дякую за увагу!